

ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА: ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІ ПРІОРИТЕТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

FOOD SAFETY: GENESIS AND CURRENT SECURITY PRIORITIES

Саад Р.-Р. Абдо Саїд

аспірант кафедри менеджменту та маркетингу
у видавничо-поліграфічній справі,
Національний університет «Львівська політехніка»

Saad Roman-Rami

Lviv Polytechnic National University

Необхідність задоволення потреби в їжі була і залишається пріоритетною для кожної людини. Попри суттєвий технологічний поступ, коли знання й інформація вважаються більш цінними ресурсами у порівнянні із лімітованими природними, проблема забезпечення продовольчої безпеки в подальшому залишається невирішеною. В ході відстеження генезису сприйняття продовольчої безпеки з'ясовано, що зміст цієї категорії характеризувався постійним переосмисленням, тобто від необхідності створення фізичної доступності їжі до чіткого формулювання вимог стосовно калорійності й безпечності харчування. Доведено, що забезпечення продовольчої безпеки не може бути в повній мірі здійсненим на будь-якому із ієрархічних рівнів. Так, пріоритетним є самозабезпечення продовольством кожної країни, але повноцінне задоволення потреб в їжі не може бути реалізованим без імпорту окремих продуктів харчування. Голод стимулює міграційні процеси, тому реалізації міжнародних програм забезпечує зниження ризику неконтрольованих соціальних збурень. Проведені узагальнення стали підставою для осучаснення трактування поняття «продовольча безпека» й забезпечили необхідний теоретичний базис для подальших наукових розвідок.

Ключові слова: продовольча безпека, їжа, продукти харчування, продовольство, доступність й достатність, безпека харчування.

The need to satisfy the need for food was and remains a priority for every person. Despite significant technological progress, when knowledge and information are considered more valuable resources compared to limited natural resources, the problem of ensuring food security in the future remains unsolved. The growth of the planet's population with increasing negative impact on the natural environment makes it difficult to meet the primary need for food for every person. Physical and mental activity cannot be achieved solely due to the availability of any food, it is about caloric systematic nutrition taking into account individual properties. The purpose of the research is to clarify the historical moments and modern trends in the interpretation of the concept of "food safety" in order to create the necessary basis for understanding the essence of this category. In order to clarify the theoretical basis for ensuring food security, the following methods were used: induction and deduction, comparison and systematization – in the study of the essential characteristics of the term "food security"; synthesis and analysis – to characterize the critically high share of income spent on food products in Ukraine; morphological analysis – for the prerequisites of supplementing the understanding of food security; graphic – for visual representation of theoretical and methodical material; abstract-logical – for theoretical generalizations and research conclusions. In the course of tracing the genesis of the perception of food security, it was found that the content of this category was characterized by constant rethinking, i.e. from the need to create physical availability of food to a clear formulation of requirements regarding caloric content and food safety. It has been proven that ensuring food security cannot be fully implemented at any of the hierarchical levels. Yes, the priority is food self-sufficiency of each country, but the full satisfaction of food needs cannot be realized without the import of certain food products. Hunger stimulates migration processes, therefore the implementation of international programs ensures the reduction of the risk of uncontrolled social disturbances. The conducted generalizations became the basis for modernizing the interpretation of the concept of "food safety" and provided the necessary theoretical basis for further scientific research.

Keywords: food security, food, foodstuffs, food, availability and sufficiency, food security.

Постановка проблеми. Для кожної людини питання забезпечення продовольчої безпеки безпосередньо асоціюється із потребою втамувати голод у вузькому розумінні та із необхідністю постійного отримання якісного й збалансованого харчування для фізичного й розумового розвитку й підтримання необхідного для боротьби із хворобами рівня імунітету. Попри таке зрозуміле і фактично сучасне трактування, сам процес забезпечення продовольчої безпеки не може бути здійснений на особистому рівні, оскільки людина саму не виробляє в необхідній кількості та з відповідними характеристиками потрібну кількість їжі. Відповідно повинна існувати система, в якій поєднані виробники продуктів харчування та державні інституції, що регулюють питання самозабезпечення країни продовольством, виходячи із узгодження інтересів усіх зацікавлених сторін. Акцент на державному рівні забезпечення продовольчої безпеки обумовлюється не лише явним в межах останнього десятиліття погіршенням природних умов для виробництва продуктів харчування, що потребує державної підтримки у вигляді кредитів та стимулювання технологічного поступу, але й впливом новітніх факторів у вигляді COVID-19 та військових дій. Останній із названих факторів мав суттєвий вплив не лише на продовольчу безпеку України через безпосередні військові дії на значній частині її території, а й на міжнародний рівень в наслідок блокування морських шляхів постачання зерна до країн Африки й Азії, населення яких потерпали від голоду. Відтак проблема забезпечення продовольчої безпеки є водночас як найдавнішою, так й такою, що характеризується постійною зміною умов пошуку варіантів вирішення, що актуалізує подальші наукові розвідки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика забезпечення продовольчої безпеки актуалізована в публікаціях таких дослідників як А. Бабенко [1], А. Бабич [2], О. Білорус [3], В. Власов [3], А. Побережна [2], П. Саблік [3], Р. Тринько [5], О. Ульяновченко [6], L. Masters [8] та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри повсякчасну актуальність задоволення потреб кожної живої істоти в їжі, цілісне бачення засад забезпечення продовольчої безпеки відсутнє, що зумовлено зміною характеру самих потреб, які сьогодні більш ширші за споживання будь-яких продуктів з метою миттєвого втамування голоду, та умов досягнення фізичної й економічної доступності безпечного продовольства для усіх членів суспільства. Відтак важливим є осучаснення розуміння змісту категорії «продовольча безпека».

Постановка завдання. Мета дослідження полягає в уточненні історичних моментів й сучасних тенденцій трактування поняття «продовольча безпека» задля створення необхідного базису пізнання сутності цієї категорії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Попередньо нами наголошувалося на глибоких історичних підвалинах пошуку людиною таких умов, які б забезпечували їй комфорті умови існування. Питання їжі завжди було пріоритетним. В цьому контексті можна виділити два ключові моменти. Перший полягає в необхідності загалом отримати доступ до необхідної кількості їжі, на перешкоді чому ставали складні природні умови й початковий рівень технологічного поступу, що спричиняли періодичне поширення голоду в значних масштабах, тобто країни та й континенту. Як приклад можна згадати про близько 10 мільйонів померлих від голоду у XVIII ст. на території Бенгалії та 15 мільйонів жертв неврожаю картоплі в Індії у XIX ст. Голод 30-х років в Україні був штучно спровокований комуністичним режимом з метою придушення національної свідомості непокірного народу. Другий момент пов'язаний із пошуком балансу в потребі й наявності їжі та її складових за якісною ознакою. Люстрацією можуть послужити згадування про перші кухарські записи, які були створені IV ст. до н.е. греками та містили рекомендації щодо розширення асортименту продуктів, які доцільно споживати з метою підтримання активного способу життя. Гіппократ, разом з своїми послідовниками, розглядав дотримання збалансованого харчування в якості оздоровчих заходів, систематичне застосування яких повинно мати позитивний вплив на самопочуття як хворої, так й здорової людини.

Виділення двох визначальних моментів обумовлено тим фактом, що, хоча вони проявилися в далекому минулому, але їх значення незмінно є актуальним і сьогодні. Тобто, питання обмеження виробництва продовольства з будь-якої причини вимагає створення стратегічних запасів та організації імпорту з інших країн. Калорійність й збалансованість продуктів харчування розглядається в ракурсі формування людського капіталу, зокрема як необхідна умова інтелектуального розвитку для генерації нових знань, які мають вирішальне значення для переходу до постіндустріального суспільства. Попри відзначену спадковість з одночасним осучасненням змісту проблем забезпечення продовольчої безпеки, важливим є згадування про перші спроби окреслення змісту цієї наукової категорії. Т. Мальтус лише у 1798 році в науковій праці згадав про продовольчу безпеку через констатацію факту, що «...чисельність населення зростає у геометричній прогресії, коли виробництво продуктів харчування – в арифметичній, внаслідок чого виникає абсолютне перенаселення і дефіцит продовольства» [2, с. 27]. Проблема забезпечення продовольчої безпеки існувала з прадавніх часів, але перші кроки до наукового обґрунтування варіантів її вирішення були здійснені порівняно недавно. Початкові дискусії загалом виникали навколо обставин виникнення голоду. Позиції були відмінними, що

можна проілюструвати згадуванням ключових позицій Ж. Сея та Д. Кейнса. Закон Сея містив твердження, що зростання обсягів виробництва продуктів харчування супроводжується одночасним збільшенням їх споживання, а відтак поставало питання про доцільність розширення посівних площ та залучення більшої кількості сезонних працівників. Д. Кейнс відкидав такі аргументи і обґрунтовував необхідність державного регулювання активності учасників ринку з ціллю зменшення ймовірності виникнення дефіциту їжі.

Драйвером наукового пізнання проблематики продовольчої безпеки виступила друга світова війна, зокрема необхідність обґрунтування засад функціонування державних інституцій, які опікувалися питаннями планування, виробництва та задоволення потреб усіх громадян необхідним для активної життєдіяльності обсягом їжі. Посилення глобалізаційних процесів забезпечили формування ряду міжнародних організацій, зокрема ФАО, які зосередилися на допомозі країнам з обмеженими можливостями виробництва продовольства при зростаючій потребі. Загалом в період 40–50-х років проблема забезпечення продовольчої безпеки розглядалася в двох пов'язаних аспектах, тобто фізичної й економічної доступності їжі для усього населення планети. Наступне десятиліття (60-ті роки) ознаменувалося прагненням вирішити проблему голоду за рахунок максимального збільшення виробництва, зокрема пшениці й рису, для досягнення самозабезпечення у продовольстві, а відтак уникнення економічного тиску зі сторони інших країн. Різке зростання цін на продовольство в 70-х роках, коли економічне обмеження у задоволенні потреб в їжі зазнала значна частина населення, стало поштовхом до консолідації міжнародних зусиль, які були реалізовані у вигляді Світової продовольчої конференції в Римі із окресленням змісту продовольчої безпеки як «... наявності у будь-який час необхідних світових продовольчих запасів основних продуктів харчування, достатніх для підтримки стійкого та розширеного споживання, і для компенсації коливань обсягів виробництва та цін» [7]. Тим самим зусилля кожної держави окремо посилювалися за рахунок міжнародної співпраці, виходячи з того, що проблема голоду не може бути зупинена жодними кордонами і в кінцевому результаті негативні наслідки відчують усі країни не залежно від їх поточного рівня економічного розвитку.

У 80-ті роки, завдяки активності, загаданій вище, ФАО засади забезпечення продовольчої безпеки були доповнені. Тобто, окрім фізичної й економічної доступності актуальною стала організація безперешкодного постачання необхідних продуктів харчування до кожного домогосподарства з метою нівелювання негативного впливу коливань на світових та внутрішніх ринках. В 90-ті роки розгорнулася дискусія стосовно

пріоритетності в застосуванні термінів «продовольча безпека» та «безпека харчування», що стало відображенням споживачьких інтересів в питанні покращення якості й збалансованості продуктів харчування. Нарощування обсягів виробництва продовольства стали підставою для формування індивідуального підходу в задоволенні потреби в їжі, коли уже не кількість, а споживча цінність стала домінуючою. Збільшення виробництва відбулося в більшості за рахунок впровадження інноваційних підходів, окремі з яких відрізнялися зловживанням хімічних компонентів, які з різною інтенсивністю негативно впливали на здоров'я споживача. Відтак питання безпеки харчування набуло такої актуальності, що стало домінуючим по відношенню до фізичної й економічної доступності їжі. Узгодження позицій відбулося в межах роботи Всесвітнього продовольчого саміту у 1996 р. з реалізацією в оновленні змісту продовольчої безпеки як «... фізичної, соціальної і економічної доступності до достатніх, безпечних та корисних продуктів, які забезпечують потреби кожної особи в харчових перевагах для активного і здорового життя» [3, с. 3].

Нове тисячоліття принесло подальші зміни в тлумаченні продовольчої безпеки. Були виділені та обґрунтовані, окрім розглянутих вище, ще три ключові аспекти: соціальна доступність їжі й спроможність її засвоєння, а також належний рівень водопостачання й дотримання санітарних норм. В сукупності кожен із виділених нами етапів доповнював попередній певною характеристикою, яка розширювала розуміння продовольчої безпеки, що проілюстровано на рис. 1.

Цікаве узагальнення полягає в простеженні зміни домінуючого рівня забезпечення продовольчої безпеки. Коли на перших етапах переважала індивідуальність з наступним посиленням ролі держави задля підконтрольності соціально-економічних процесів. Вища результативність застосування економічним важелів впливу у порівнянні із військовим протистоянням надало поштовх до самозабезпечення продовольством, а посилення міграційних процесів стали підставою для консолідації зусиль на міжнародному рівні. Зростання пріоритетності людського капіталу зумовило важливість приділення належної уваги безпеці харчування, дотримання збалансованості у споживанні їжі задля створення сприятливих умов розумового й фізичного розвитку. Сьогодні продовольча безпека у все більшій мірі розглядається як критерій за яким особа вибирає місце постійного проживання й активної трудової діяльності. Тобто, переоцінка місця й значення продовольчої безпеки триває як і шляхів її забезпечення. Зазначене в повній мірі відображено у відмінності поглядів науковців, що дає ще одну важливу площину для формування необхідного теоретичного базису забезпечення цієї складової економічної безпеки держави.

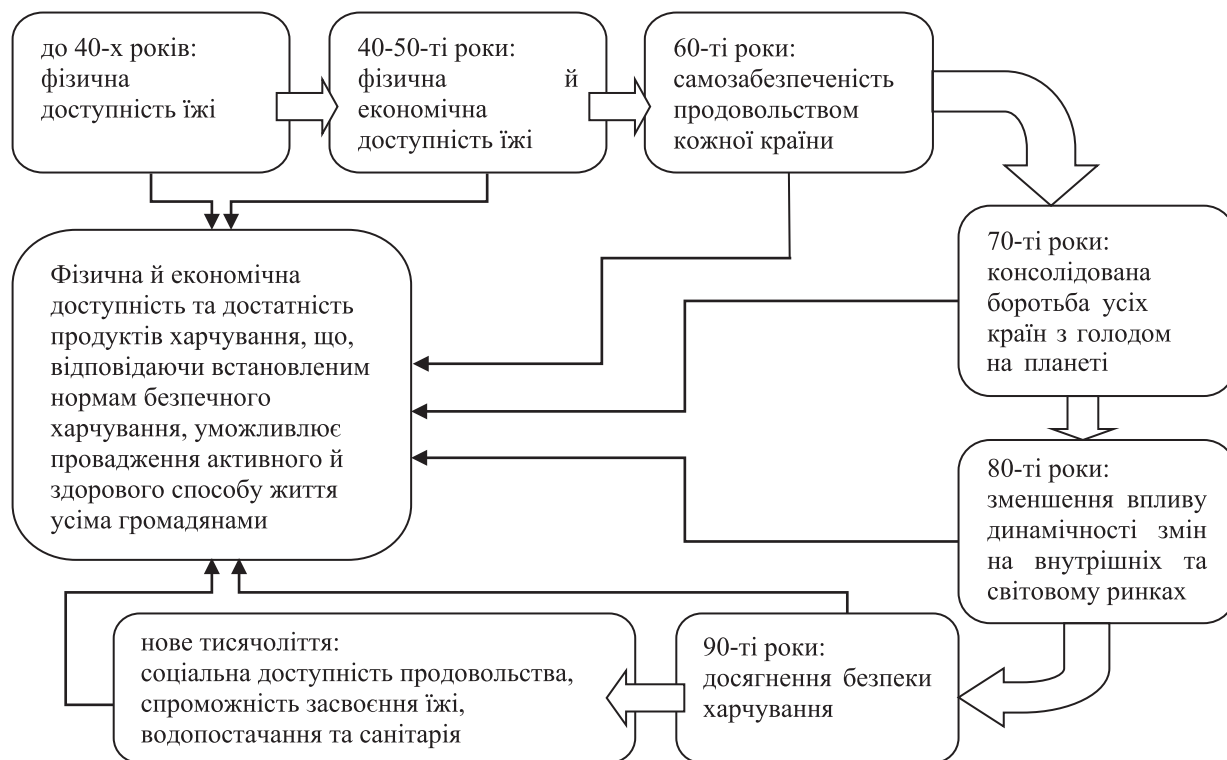

Рис. 1. Генезис формування категорії «продовольча безпека»

Джерело: сформовано автором

Поміж значної кількості публікацій, наша увага була приділена лише тій частині, що характеризується суттєвими відмінностями, які дозволяють виділити й продемонструвати ключові аспекти цієї категорії. Виключно національний рівень забезпечення обґрунтовує А. Бабанко, коли розглядає продовольчу безпеку в ракурсі дії «...внутрішніх, національних сил для забезпечення громадян продуктами харчування на медично обґрунтованому рівні» [1, с. 12]. В цьому визначенні наголос зроблено на двох моментах: самозабезпечення продовольством та фізична доступність, що, виходячи із вище зроблених зауважень, є скоріше обмеженим поглядом. Цінні доповнення були зроблені О. Ульяновченком, який, зберігаючи прихильність до незалежності у забезпеченні потреби в їжі громадян країни, виходить за межі лише фізичної доступності, тобто подаючи продовольчу безпеку як «...ступінь забезпечення населення країни екологічно чистими і корисними для здоров'я продуктами харчування вітчизняного виробництва за науково обґрунтованими нормами і доступними цінами для збереження і поліпшення середовища проживання» [6, с. 5]. Йдеться про економічну доступність й більш суттєву увагу до якості їжі.

Р. Тринько, зважаючи на реалії виробництва продовольства в будь-якій країні, є прихильником державної політики з домінуванням орієнтації на задоволення потреб в їжі будь-яким варіантом, тобто не лише за рахунок власного

виробництва. Його інтерпретація змісту продовольчої безпеки передбачає «...спроможність держави за будь-яких обставин гарантувати і забезпечувати потреби населення в екологічно-чистому продовольстві на рівні науково-обґрунтованого споживання при платоспроможності за умов, коли третина доходу витрачається на харчування» [5, с. 252]. Збалансоване харчування не може бути досягнуто в Україні виключно за рахунок власного виробництва через об'єктивне обмеження в доступності рибних продуктів, значної кількості фруктів тощо. Поруч з цим Р. Тринько робить наголос на пропорції у доходах населення, коли третина повинна бути достатньою для задоволення потреби в їжі. Реальні обставини далекі від цих цільових орієнтирів через значну соціальну деструкцію. За даними Державної служби статистики середня частка витрат на продукти харчування у 2021 р. складала 49,8 % [4], при цьому фактом є незадовільний рівень споживання м'яса й риби на противагу надання переваги хлібобулочним виробам й картоплі для пригнічення голоду, але не створення умов розвитку.

Вище нами було обумовлені тенденції до розширення межі реалізації заходів стосовно забезпечення продовольчої безпеки, тобто концентрація уваги на міжнародній співпраці. Теоретичне підґрунтя такого поступу знайшло відображення у ряді публікацій. Так, Л. Мастерс аргументує потребу зосередження на вирішенні ключових проблем стосовно глобальної

Рис. 2. Ключові аспекти ієрархичності забезпечення продовольчої безпеки

Джерело: сформовано автором

продовольчої безпеки через «...виробництво продовольства у світовому масштабі, потреби й попит на продовольство як похідну від кількості й рівня життя населення у світі, експорт/імпорт продовольства як найважливіший фактор забезпечення необхідного рівня споживання, а також міжнародне регулювання й довгострокову стратегію» [8, с. 79]. Безперечно, що голод виступає одним із ключових факторів для соціального збурення із наступним проявом радикальної активності, що не може бути обмежена жодними кордонами, відтак в питанні забезпечення продовольчої безпеки необхідним є синхронізація дій на національному й міжнародному рівні задля уникнення глобальних катастроф.

Не вдаючись до розгляду інших позицій, вважаємо за доцільне конкретизувати ключові аспекти в тлумаченні продовольчої безпеки, що повинно доповнити вище розглянутий генезис (рис. 2).

Висновки. Зростання народонаселення планети із посиленням негативного впливу на природне середовище сумарно ускладнюють можливість задоволення первинної потреби в їжі для кожної людини. Фізична й розумова активність не може бути досягнута виключно за

рахунок доступності будь-якої їжі, йдеться про калорійне систематичне харчування з врахуванням індивідуальних властивостей. Результати боротьби із COVID-19, враховуючи також високу ймовірність наступних епідемій світового масштабу, вказують на високу пріоритетність якісного й безпечного харчування.

В межах простеженого генезису відбувається постійна переоцінка важливості продовольчої безпеки й можливості її досягнення. В поточних умовах рівень цієї складової не лише визначає загальною результативність заходів щодо забезпечення економічної безпеки певної держави, але й виступає в якості індикатора в ході прийняття рішення щодо міграції працездатного населення. Тобто має місце синхронність процесів стосовно розвитку міжнародної співпраці у боротьбі з голодом на планеті і одночасне покращення умов задоволення особистої продовольчої безпеки як стимул до трудової міграції та еміграції.

Виходячи із зроблених узагальнень подальші дослідження доцільно спрямувати на уточнення параметрів забезпечення продовольчої безпеки в Україні з метою виявлення ключових загроз, зокрема в контексті актуального військового конфлікту.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бабенко А.А. Забезпечення продовольчої безпеки України в умовах реформування і регулювання аграрного сектору економіки: автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.04. Луганськ, 2005. 24 с.
2. Бабич А.О., Побережна А.А. Народонаселення і продовольство на рубежі другого й третього тисячоліть. Київ : Аграрна наука, 2000. 158 с.
3. Саблік П.Т., Білорус О.Г., Власов В.І. Продовольча безпека України: монографія. Київ : ННЦ ІАЕ, 2008. 145 с.

4. Статистична інформація. Державна служба статистики. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 02.11.2024)
5. Тринько Р.І. Соціально-економічна сутність та основні шляхи реалізації продовольчої безпеки в Україні. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2006. № 2. С. 246–260.
6. Ульяновченко О.В. Залежність продовольчої безпеки країни від забезпечення аграрної сфери ресурсами. *Агросвіт*. 2007. № 9. С. 4–8.
7. FAO: its origins, formation and evolution, 1945–1981. Rome.: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 1981. P. 11. URL: <http://www.fao.org/docrep/009/p4228e/P4228E04.htm> (дата звернення: 02.11.2024)
8. Masters L. The global food crisis and the challenge of food security. Lesley Masters. Pretoria : Africa Institute of South Africa. 2008. 408 p.

REFERENCES:

1. Babenko A. A. (2005) Zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy v umovakh reformuvanni i rehulivannia ahrarnoho sektoru ekonomiky [Ensuring food security of Ukraine in conditions of reforming and regulation of the agrarian sector of the economy] (PhD Thesis). Luhansk : LNU imeni Tarasa Shevchenka.
2. Babych A. O., Poberezhna A. A. (2000) *Narodonaselennia i prodovolstvo na rubezhi druhoho y tretoho tysiacholit* [Population and food at the turn of the second and third millennia]. Kyiv: Ahrarna nauka. (in Ukrainian)
3. Sablik P. T., Bilorus O. H., Vlasov V. I. (2008) *Prodovolcha bezpeka Ukrainy* [Food security of Ukraine]. Kyiv: NNTs IAE. (in Ukrainian)
4. Derzhavna sluzhba statystyky (2024). *Statystychna informatsiia* [Statistical information]. Available at: <https://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed November 2, 2024).
5. Trynko R. I. (2006) Sotsialno-ekonomichna sutnist ta osnovni shliakhy realizatsii prodovolchoi bezpeky v Ukraini [Socio-economic essence and main ways of implementing food security in Ukraine]. *Naukovyi visnyk LDUVS – Scientific Bulletin of LDUVS*, no. 2, pp. 246–260.
6. Ulianchenko O. V. (2007) Zalezhnist prodovolchoi bezpeky krainy vid zabezpechennia ahrarnoi sfery resursamy [The dependence of the country's food security on the supply of resources to the agricultural sector]. *Ahrosvit - Agroworld*, no. 9, pp. 4–8.
7. FAO: its origins, formation and evolution, 1945–1981. Rome.: Food and Agriculture Organization of the United Nations. (1981). P. 11. Available at: <http://www.fao.org/docrep/009/p4228e/P4228E04.htm> (accessed November 2, 2024).
8. Masters L. (2008) The global food crisis and the challenge of food security. Lesley Masters. Pretoria : Africa Institute of South Africa.